

Herrens dag och solens dag – Några kyrkofäder om söndagen

Av Olof Andrén

BAKGRUND I NYA TESTAMENTET

De första kristna var judar och fortsatte att hålla sabbaten, men de samlades dessutom för att fira Herrens uppståndelse. Vi har tidiga vittnesbörd om att den firades på en egen dag, dagen efter sabbaten, den dag då Jesus hade uppstått från de döda. Paulus förutsatte att de kristna samlades den dagen när han uppmanade dem att då ge ett bidrag till den gemensamma gåvan till urförsamlingen (1 Kor 16:12). När Paulus återvände från sin tredje missionsresa, samlades "bröderna" i Troas till brödsbrytelse dagen efter sabbaten (Apg 20:7). Efter vårt språkbruk firade de alltså mässa på söndagen.

Paulus, som själv på alla sätt ville vara en god jude, hävdade med skärpa att de hednakristna inte var förpliktade att hålla sabbaten (Gal 4:10). En ny gudstjänstdag blev med tiden något av en gränsmarkering mot den judendom som tagit ledningen efter Jerusalem's undergång. Dock finns inte någon sådan motivering i NT, men den kommer senare.

Namnet Herrens dag användes om dagen för Kristi återkomst med direkt anknytning till en Joelprofetia (Apg 2:20). Hos profeterna talas ofta om Herrens dag. Paulus kan använda ordet på samma sätt (1 Thess 5:2; 2 Thess 2:2). Men i Uppenbarelseboken är Herrens dag också dagen efter sabbaten. Johannes kom i hänryckning och fick sina syner på Herrens dag (Upp 1:10).

EFTERAPOSTOLISK TID

Vi har ett vittnesbörd om söndagen som kanske är äldre än Uppenbarelseboken, nämligen Didaché¹. Där finns en uppmaning att samlas på Herrens dag:

På Herrens dag skall ni samlas och bryta bröd och frambara tacksägelse efter att ha bekänt era synder, så att ert offer blir rent (Did 14:1)

---

¹ Om Didachés ålder, se *De apostoliska Fäderna*, s 15 Det mesta talar för att skriften tillkommit senast år 90 men flera forskare vill förlägga den redan till 70-talet.

Det är tydligt fråga om eukaristin, och det ordet används också i denna skrift (9:1). Herrens dag är självklar och behöver inte motiveras. Det är den dag då det rena offret skall bäras fram (Mal 1:11,14). Eukaristin kallas ofta offer i fornkyrkan, med tanke på att man bar fram bröd och vin för Herren. Offret kan bli rent när deltagarna har bekänt sina synder.

Ignatios av Antiochia vill framhålla att nåden i Kristus inte ges åt dem som håller på de gamla ordningarna och inte bekänner sig till Kristus. Liksom sabbaten är judarnas kännetecken så är Herrens dag de kristnas.

De som levde efter de gamla ordningarna har alltså kommit till ett nytt hopp så att de inte mera håller sabbat utan firar Herrens dag, den dag då vårt liv gick upp likt solen genom honom och hans död, fastän några förnekar detta. Det är genom detta mysterium som vi har tagit emot tron och håller ut så att vi kan visa oss vara lärjungar till Jesus Kristus, vår ende Lärare (Ign Magn 9:1).

För Ignatios är Herrens dag alltså ett tecken på tros mysteriet. Vi skulle kunna säga att firandet av den dagen har en sakramental innebörd. Det finns också en antydning om Herrens dag som solens dag. Soluppgången är en bild av pånyttfödelsen i Kristus.

När vi kommer till Barnabasbrevet,² möter vi en utförlig behandling av sabbatsbudet:

Vidare är det också skrivet om sabbaten i de tio bud som han uttalade till Mose ansikte mot ansikte på berget Sinai:

Och helga Herrens sabbat med rena händer och ett rent hjärta (Barn 15:1).

Med denna inledning anger Barnabas att en förutsättning för ett verkligt sabbatsfirande är renhet, och

om mina barn håller sabbaten skall jag ge dem min barmhärtighet (15:2).

Han återkommer längre fram till villkoret och tar upp en ny tråd:

Om sabbaten heter det från början, i skapelseberättelsen:

Och Gud utförde på sex dagar sina händers verk, och på den sjunde dagen hade han fullbordat det och vilade på den dagen och helgade den.

Märk, barn, vad det innebär att han fullbordade på sex dagar. Det betyder att på sextusen år skall Gud fullborda alltsammans. *Ty en dag är för honom som tusen år* (15:3,4).

De sex skapelsedagarna har alltså en djupare betydelse; de talar om olika tidsrymder eller världsveckor. Liknande tolkningar finns i judisk apokalyptik. I den nittionde psalmen finner Barnabas att en dag är för Herren som tusen år, alltså en oerhörd tidsrymd.³ Hela historien fullbordas i perioder på

² Om Barnabasbrevet, se *De apostoliska fäderna*, s 156f. Brevet bör ha tillkommit i alexandrinsk miljö under den förra hälften av 100-talet. Om författaren vet vi ingenting, annat än att brevet tidigt tillskrevs aposteln Paulus medarbetare Barnabas. De flesta anser att det är omöjligt.

³ Jfr 2 Petr 3:8

tusen år. Det är självklart att i och med att Kristus har kommit är vi på väg in i slutskedet och den stora sabbaten väntar.

Att Gud vilade på den sjunde dagen betyder:

När hans son kommer skall han göra slut på den laglöses tid och döma de ogudaktiga. Han skall förvandla solen, månen och stjärnorna. Då kan han verkligen vila på den sjunde dagen (15:5).

När skapelseberättelsen säger att Gud vilade på den sjunde dagen är det en profetisk utsaga. Den sjunde dagen kommer när allt är fullbordat och då kan Gud själv vila. Men vi kan inte själva delta i denna vila utan rena händer och rent hjärta. Det har nu blivit möjligt genom Jesus Kristus.

Märk att först då kan vi på rätt sätt vila och helga den när vi fått förmåga till det sedan vi själva rättfärdiggjorts och fått löftet uppfyllt, då när laglösheten inte längre finns till utan allt har blivit nytt genom Herren. Då kan vi helga den, när vi själva först har blivit helgade.

För att bevisa att det gamla Israel hade misslyckats med att hålla sabbaten anför han ett ord av Jesaja:

Era nymånader och sabbater står jag inte ut med (Jes 1:13).

Se efter vad han menar: de nuvarande sabbaterna vill jag inte ha utan den som jag har fastställt för att på den göra slut på allt och börja med en åttonde dag, som är gryningen till en ny värld. Därför firar vi också den åttonde dagen med fröjd, ty på den uppstod Jesus från de döda; och sedan han visat sig för han upp till himlen (Barn 15:8f).

Vi ser alltså flera motiv hos Barnabas. Det första är att sabbatsfirandet har välsignelse med sig, om dagen firas med rena händer och ett rent hjärta. Det andra är att det förra folkets sabbatsfirande har misslyckats och det måste komma något nytt. Detta nya har kommit med Kristus som har rättfärdiggjort oss och därmed renat oss så att vi kan fira sabbaten på rätt sätt. Vidare betecknar de sex skapelsedagarna hela tidsperioder och den sjunde dagen syftar på den nya tidsåldern. Denna kan kallas för den åttonde dagen för att det nya skall betonas. Därför firar vi nu söndagen som är dagen för Jesu uppståndelse och samtidigt gryningen till en ny värld. I denna nya värld kan den fullkomliga sabbaten firas.⁴ Det finns alltså ett samband mellan Herrens dag som de kristnas gudstjänstdag och dagen för Herrens återkomst. Denna kombination av den första och den åttonde dagen blev betydelsefull i fortsättningen.

---

⁴ Jfr Hebr 4:9: Så har Guds folk allttjämt en sabbat att vänta

DE TIDIGARE KYRKOFÄDERNA

De judekristna fortsatte att hålla sabbaten och dessutom fira Herrens dag. Det säger Eusebios på tal om *evjoniterna*:

De höll sabbaten och hade ett judiskt levnadssätt ... men på söndagarna firade de samma gudstjänst som vi till minne av Frälsarens uppståndelse (Kyrkohistoria III 27:5, s 103).

Eusebios har flera vittnesbörd om söndagsfirandet. Han återger några ord ur ett brev till biskop Soter i Rom från biskop Dionysios i Korinth:

Vi har i dag firat Herrens heliga dag och läst ert brev, som vi ständigt skall läsa och använda till förmaning liksom det förra som Clemens skrev (IV 23:11, s 143).

Den apostoliska traditionen ger oss ännu ett exempel på seden att samlas på Herrens dag:

På den första veckodagen skall biskopen om möjligt själv dela ut {eukaristin} till hela folket (Den apostoliska traditionen 22, s 60)⁵

Justinus martyren (d ca 167) utlägger den åttonde dagens innebörd i sitt samtal med juden Tryfon:

Ni skall veta att Gud talar till Jerusalem i Jesaias bok: *Vid Noas flod räddade jag dig* (54:9). Gud menade att det fanns en hemlighet med de människor som räddades i syndafloden. Den rättfärdige Noa undkom floden tillsammans med de andra, alltså hans maka och tre söner med deras makor. De var tillsammans åtta personer och blev ett tecken på den åttonde dagen på vilken Kristus uppenbarades för oss som uppstånden från de döda, han som i makt alltid är den förste. Ty Kristus som är den förste i hela skapelsen blev upphov till ett nytt släkte som blev pånyttfött av honom genom vatten, tro och träet, i vilket korsets mysterium är inneslutet⁶ (Dial 138, PG 6:793).

Tertullianus (d e 220) visste att det bland kristna fanns spänningar som rörde söndagsfirandet. Det gällde frågan om vilka dagar man inte skulle knäböja utan bedja stående. Han säger:

För vår del låter vi bli att böja knä endast på dagen för Herrens uppståndelse enligt den tradition vi fått. Och inte bara detta, utan vi bör också akta oss för alla bekymmer, plikter och olika göromål för att inte ge plats åt djävulen. Detsamma gäller hela tiden fram till pingst som firas med samma högtidliga hänförelse (De oratione 23:1–2. CCL 1 271f).

Tertullianus vet att söndagen innebär något mer än högtidsglädje. Då skall man också låta det inre vila ut fullständigt från alla "världsliga sysslor".

⁵ HIPPOLYTOS, *Den apostoliska traditionen*, översatt till svenska av Anders Ekenberg, Katolska Bokförlaget Uppsala 1994 Ekenberg anser att skriften tillkommit före år 211.

⁶ Det är trävirket i arken som äsyftas Så snart det talas om trä i Skriften ser Justinus en syftning på korset.

Genom bekymmer och plikter öppnas väg för fienden som blandar in ogräs i den goda säden, och mycket annat.

Irenaeus (slutet av 100-talet) framhåller den kristnes frihet från lagen därför att den kristne verkligen gör vad lagen säger. Det gäller också sabbaten.

Därför behöver vi inte lagen som övervakare (Gal 3:21). Vi talar med Fadern och står ansikte mot ansikte med honom sedan vi blivit barn i ondskan (1 Kor 14:20) men stärkta i all rättfärdighet och dygd... Och det finns inte någon befallning att hålla en vilodag fri för den som ständigt tjänar Gud i hans tempel, som är människans kropp, och alltid övar rättfärdighet (Bevis för den apostoliska tron 96).

Denna innersida av söndagen får klara uttryck hos *Clemens av Alexandria* (d omkr 215).

Den som handlar efter evangeliets lag gör varje dag till Herrens dag då han stöter bort en ond tanke och tar upp en som är fylld av sann kunskap⁷ och prisar då inom sig Herrens uppståndelse (Strom VII 12,76:4, GCS 3:54).

Detta inre firande utvecklas vidare av *Origenes* (d 252) i hans uppgörelse med filosofen Kelsos som förebrår de kristna att de inte deltar i de allmänna festdagarna:

Det är tydligt att de som vill vörda gudomen hängivet gör något berömvärt om de inte tar del i de allmänna festerna. Någon av de grekiska vise säger helt rätt att högtid är ingenting annat än att fullgöra sin plikt (Thukydidens I 70). Den som gör vad han är skyldig firar verkligen högtid när han ständigt ber och i allt bär fram de oblodiga offren till gudomen genom sina böner. Därför finner jag att Paulus mycket träffande säger: *Ni håller reda på både dagar och månader och särskilda tider och år. Jag är rädd att jag har slitit förgäves för er* (Gal 4:10f).

Men om någon till detta påminner om att vi firar både Herrens dag, beredelse-dagar, påsk och pingst så skall det sägas att den som är fullkomlig alltid rör sig i Herrens ord, han befinner sig alltid på hans dagar och firar ständigt Herrens dag. Han förbereder sig alltid till att leva sannfärdigt och avhåller sig från alla livets bedrägliga njutningar och ger inte näring åt köttets sinnelag (Rom 8:6f) utan *kuvar sin kropp* (1 Kor 9:27) och gör den till sin tjänare; han har alltså ständigt en beredelsedag. När han sedan tänker på att *vårt påskalamm, Kristus, är slaktat* (1 Kor 5:7) och att han skall fira högtid genom att äta Ordets kött, då upphör han aldrig att fira påsk, som betyder genomgång, när han ständigt i både tanke, ord och gärning går ut från detta livets angelägenheter till Gud och skyndar till hans stad. Den som i sanning kan säga: *vi har uppstått med Kristus* (Kol 2:12) och även: *han har uppväckt oss och gett oss en plats i himlen genom Kristus* (Ef 2:6) har alltid pingstdag och särskilt när han liksom Jesu apostlar går upp i övervåningen (Apg 1:13f) och där har tid till bön och tillbedjan. Han blir värdig att låta *den häftiga stormvinden* (Apg 2:2f) utplåna ondskan hos människan och dess följder, han blir värdig att få del av en eldstunga från Gud. (Contra Celsum VII 21–22, GCS 2, s 239f).

⁷ Eg *gnostisk* med den betydelse ordet har hos *Clemens* för att beteckna en fullmogen kristen. *Gnosis* betyder kunskap men har hos *Clemens* ingenting att göra med det som vi kallar "gnosticism".

Origenes bekräftar alltså att de kristna firar både söndag och de stora högtiderna påsk och pingst. Epifania har ännu inte slagit igenom. De firar också eukaristi. Han klandrar inte heller firandet. Förutsättningen är naturligtvis här som i andra sammanhang hos Origenes att de enkla människorna behöver yttre anordningar och bilder. Men det finns en innersida och den rymmer den verklighet som öppnar sig för dem som växer till i sin tro. Origenes utvecklar på så sätt grunddragen till en teologi kring söndagen och de stora högtiderna. De ”fullkomliga” är de mogna kristna och de motsvarar ”gnostikerna” hos Clemens.

DEN PATRISTISKA GULDÅLDERN

Fram till trehundratalet hade de flesta kristna ingen möjlighet att vila på söndagen. Man tog sig bara tid till att fira eukaristi i församlingens gemenskap. Men när kristendomen blev gynnad under Konstantin den store, kom snart lagar om vila. Arbetsfria dagar var inte okända förut; det fanns allmänna festdagar som alla lojala medborgare borde delta i och där förekom dessutom åtskilligt som var ganska anstötligt⁸. Men nu blev det en allmän lag om Herrens dag. Eusebios redogör för detta:

Därför stiftade han en lag att alla som levde under romarnas välde skulle vara lediga på de dagar som var uppkallade efter Frälsaren. Likaså skulle man vörda dem mer än sabbaten till minne, synes det mig, av vår gemensamme Frälsares gärningar på de dagarna. Den frälsande dagen som också råkar vara ljusets dag och kallas solens dag skulle hela hären lära sig att ivrigt vörda och åt dem som har del i den gudomliga tron gav han tid att obehindrat hålla sig till Guds kyrka. På så sätt skulle man uppnå att ingen kunde förhindra deras böner (Vita Constantini IV 18:2 GCS I, 124).

Det är tydligt att Konstantin såg det som ett rikssintresse att Herrens dag blev fri. Den kallas också solens dag, ”söndag”, något som redan Ignatios antytt. Men det fanns många Mithradyrkare i krigsmakten och för dem passade det i hög grad att söndagen blev fridag. Därmed kunde alla få tid att bära fram sina böner, till rikets bästa.⁹

Söndagsfirandet ingår nu i reglerna för ett kristet liv. De apostoliska konstitutionerna som redigerades på 300-talet säger om söndagen:

Dagen för Herrens uppståndelse, som vi kallar Herrens dag, skall ni alltid komma samman för att tacka Gud och prisa alla Guds välgärningar genom Kristus, som har räddat oss från okunnighet, villfarelse och bojor. På så sätt skall ert offer bli

⁸ Jfr Origenes, *Contra Celsum*, GCS 2, s 238

⁹ Jfr huvudsyftet med Galerius edikt: ”Därför bör de kristna enligt denna vår eftergift be till sin gud för vårt, statens och sitt eget väl, så att staten på allt sätt blir bevarad oskadd och de kan leva tryggt i sina boningar”. Eusebios kyrkohistoria VII 17:10, s 290.

obefläckat och välbehagligt för Gud som säger om sin kyrka runt hela jorden, att överallt bärs rökoffer och rena offer fram åt mig ty jag är en stor konung, säger Herren Allhärskaren, och mitt namn är underbart bland folken (Mal 1:11,14, PG 1 1021).

Kyrkan som är utbredd över hela världen visar att Malakis profetia har blivit uppfylld.

I en av sina homilier om skapelsedagarna, *Hexaemeron*, talar *Basileios den store* (d 379) också om söndagen och framhåller dess samband både med skapelsen och med den kommande världen:

Vi står, när vi förrättar våra böner på dagen efter sabbaten, men alla vet inte varför. Vi står under bönen på uppståndelsens dag, med den nåd som vi har fått, inte bara för att påminna oss om att vi har uppstått med Kristus och skall söka det som är ovan. Vi gör det också därför att dagen är en bild av den kommande världen. Därför är den dagarnas upphov. Moses kallar den inte den första utan den enda,¹⁰ fastän den återkommer regelbundet. Den är både en enda och den åttonde, i sanning den enda och verkligen den åttonde. Det påminner psalmisten om i överskrifterna till några psalmer (7,13) och syftar på tillståndet efter denna tiden, dagen utan slut, utan afton, utan nästa dag, den värld som aldrig tar slut eller åldras (PG 32 192 AB).

Ambrosius i Milano (d 394) talar om söndagen i en utläggning av den fyrtyio-åttonde psalmen och finner där en profetia om den åttonde dagens firande:

Psalmens titel är: *en psalm till sång av Koras söner, dagen efter sabbaten*.¹¹ Koras goda söner var betrodda också med föregående psalmer därför att de med värdiga känslor och tankar lämpade för iver i dygder sjöng i sitt inre en andlig psaltare och sinnets spegel vände de mot en vaksam kunskap om det gudomliga och blev värdiga att ta emot de himmelska mysterierna. När de därför hade fått till uppgift att var dag sjunga psalmer framför Herrens ark ser de ut att ha blivit utvalda till att särskilt sjunga en psalm dagen efter sabbaten. De ser ut att i rätt ordning ha fått som uppgift att med sin röst besjunga Herrens uppstigande från dödsriket och därför fick de uppdraget att fira själva uppståndelsens dag med sin gåva och tjänst. Ty vad är dagen efter sabbaten annat än Herrens dag som följde efter sabbaten? Sabbatsdagen var den sista i veckan enligt den förra lagen. Men så snart lagens fullbordan kommit, som är Kristus Jesus – ty *Kristus är slutet på lagen så att var och en som tror kan bli rättfärdig* (Rom 10:4) – helgade han genom sin uppståndelse den åttonde dagen. Så började den åttonde dagen bli den första och den första bli den åttonde och har ett företräde genom ordningstalet och sin helighet genom Herrens uppståndelse. Därför läser vi i evangeliet δευτεροπρώτον σάββατον, på vårt språk *dagen efter sabbaten*.¹² Så snart Herrens dag började stråla fram, den dag då Herren uppstod fick sabbaten, som varit främst, nu den andra platsen. Den första vilan tog slut; den andra kom i dess ställe. Därför skriver aposteln till hebreerna: *Så har Guds folk alltjämt en vila att vänta. Låt oss därför göra allt vi kan för att komma in i den vilan* (Hebr 4:9,11).

En verklig vila består inte längre i att arbetet upphör utan i uppståndelsens tid. De som iakttog sabbatsfirandet enligt lagen talade alltså om sabbatens första dag

¹⁰ Anknyter till texten i LXX där det står: ἐγένετο γὰρ, φησίν, ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρῶτῃ, ἡμέρα μία (Gen 2:8)

¹¹ *Dagen efter sabbaten* finns inte i den hebreiska texten men i både LXX och Vulgata

¹² Ordagrant: quod Latine dicitur secundoprimum

som om det fanns en enda sabbat och ingen mer. Vi har tagit på oss ett andligt iakttagande och vill forma vår kamp till likhet med Gud och till hans vila och utöva vår tjänst i den himmelska staden där det inte finns förebilder eller skuggor utan verkligheten. Vi säger därför sabbatens första dag såsom det står: *Efter sabbaten, i gryningen den första veckodagen* (Matt 28:1). Ingenting är skönare, mer uttrycksfullt. Före uppståndelsen står det sabbat, efter uppståndelsen den första veckodagen. Evangelisten Johannes säger också: *Tidigt på morgonen efter sabbaten, medan det ännu var mörkt, kom Maria från Magdala* (Joh 20:1), mörker för tiden, morgon för nåden. Detta är tydligare genom evangeliet när höljet liksom har tagits bort, men David som stod under lagen var måttfull och försiktig och avslöjade inte mysteriet genom att förklara dagen efter sabbaten som Herrens dag. På så sätt menade han att han bevarade det judiska ordningstalet och visste att det andliga mysteriet uppenbarades. Låt oss höra vad den skall säga som sjunger för Gud på dagen efter sabbaten (CSEL 64:346ff).

Ambrosius är mycket medveten om att söndagen är ett särskilt kännetecken för de kristna och att den har en syftning på det himmelska.

Hieronymus (d 420) behandlar sjutalet i utläggningen av Predikaren och ger ett nytt exempel på hur man fann antydningar i Skriften om Herrens dag:

Ge en del åt sju och en del åt åtta, ty du vet inte vad för ont som kommer över jorden (Pred 11:2 LXX).

Också hos Hesekeel står det att sju och åtta steg leder upp till templet (Hes 40:26,31). Och efter den stora förmaningspsalmen, etthundraarton (119), kommer femton trappstegspsalmer.¹³ Genom dem ges först fostran i lagen och när sjutalet uppfyllts stiger vi sedan genom de åtta följande upp till evangeliet. Det föreskrivs alltså att vi skall tro på vardera verktyget, både det gamla och det nya, med samma vördnad. Judarna har gett en del när de trodde på sabbaten; men de har inte gett de åtta, eftersom de förnekade uppståndelsens och Herrens dag. Med heretikerna är det tvärtom, alltså Markion och Mani jämte alla som med rasande mun sliter den gamla lagen i stycken. De ger de åtta och tar emot evangeliet men den andra tilldelar de inte med sjutalet när de förkastar den gamla lagen. Vi tror alltså på båda verktygen. (*Hieronymus in Ecclesiasten 11:2. CCL 72:344f*).

Johannes Chrysostomos (d 404) tar fasta på Herrens dag som en frihetens dag när han utlägger Paulus vädjan om en insamling till församlingen i Jerusalem. Aposteln föreslår att de dagen efter sabbaten skall lägga undan något till dess att han kommer.

Dagen efter sabbaten, det är Herrens dag, skall var och en av er lägga undan vad han har råd med. Ser du hur han också anvisar en tidpunkt. Den dagen är verkligen lämplig att uppmuntra barmhärtighet. Han ber dem att komma ihåg vad de har fått på den dagen. Ty det ousägligt goda, vårt livs rot och början kom till på den dagen. Tillfället passar för vilja till människokärlek, inte bara genom detta, utan också därför att den ger vila och frihet från mödor. En själ som fått lätta sina bördor blir lättare ivrig att göra gott. Dessutom uppmuntrar han dem att ta del av de vördnadsvärda och odödliga mysterierna (*Ad Cor Hom 43, PG 51:368*).

¹³ Psalmerna 120–134 kallas hos oss "vallfartspsalmer" men betydelsen är oviss De kan också vara processionshymner. Hieronymus har tydligt kopplat dem samman med trappstegen hos Hesekeel.

I denna homilia förutsätter Johannes att söndagen är en arbetsfri dag. Det var den inte för Paulus, men den var en frihetsdag därför att Kristus den dagen hade segrat. Tacksamheten för denna frihet gjorde dagen lämplig för insamlingar. Johannes tar också fasta på att var och en först skall lägga undan i hemmet för att sedan ta allt med sig till kyrkan.

Gör ditt hem till en kyrka där arken är sparbössan. Var rädd om heliga ting när du själv har utsett dig till förvaltare åt de fattiga. Kärlekshandlingen ger dig detta prästämbete.

Hemmet blir alltså helgat till en helgedom genom kärlektjänsten och den kristne förrättar den heliga tjänsten där. Förutsättningen är att det finns en präst i kyrkan som bär fram gåvan – och på samma sätt förrättar den kristne ett andligt offer i hemmet, i detta fall genom regelbundet givande. Firandet av Herrens dag innebär alltså att den kristne deltar i det heliga mysteriet i kyrkan och själv bär fram andliga offer i sitt hem (Jfr Rom 12:1).

Den antiokenske exegeten, biskop *Theodoretos av Kyros* (d 457), stannar i sin utläggning av den 118:e psalmen vid orden om den dag som Herren har gjort.

Han kallar den för den dag som Herren har gjort, på vilken denna sten (som förkastats) uppstod efter lidandet. Strax efter uppståndelsen befallde han de heliga apostlarna att gå ut och göra alla folk till lärjungar. Han sade att denna dag kommit till på flera sätt genom Gud. Från begynnelsen gjorde han ljuset på den dagen och visade fram vår Frälsares uppståndelse och sände då ut strålarna från rättfärdighetens sol över hela världen (PG80 116D).

Denna korta utläggning visar att det var naturligt för de kristna att tänka på söndagen som solens dag såsom redan Ignatios gjort. Det är ett ord hos Malaki som antyds:

För er, ni som fruktar mitt namn, skall rättfärdighetens sol gå upp (4:2).

Ljuset skapades den första dagen och på den dagen började rättfärdighetens sol lysa genom Jesu uppståndelse.

Om eremiterna i den nitriskä öknens berättar *Palladios*:

Vid den nionde timmen kan man höra hur psalmsång stiger upp från alla hyddor så att man kan tro sig upplyft till paradiset. Bara på sabbaten och Herrens dag samlas de i kyrkan (Historia lausiaca 7:5, PG 34:1020C).

Eremiterna levde ensamma och samtalade i regel inte med någon människa. Men det var självklart för dem att samlas i kyrkan på Herrens dag. Somliga gick långa vägar.

En predikan om söndagen av biskop *Eusebios av Alexandria* (400-talet)¹⁴ ger ett gott exempel på olika motiv som hör samman med firandet av dagen. Den visar att söndagen nu har blivit en fast institution som börjar överta

¹⁴ Det är oklart vem denne biskop var men ett antal homilier har tillskrivits honom

sabbatsdagens förpliktelser men i kristen utformning, och det är betecknande att vi först vid denna tid möter en så utförlig och allsidig motivering för söndagsfirandet. Homilian återges därför i sin helhet:

Sedan församlingen sänts hem på Herrens heliga dag kom Alexander fram till biskopens stol och sade: ”Jag ber dig, min herre, att tala om varför det är nödvändigt att iakttas söndagen och inte arbeta. Vilken nytta har vi av att inte arbeta?” Den salige började tala:

Hör, mitt barn, så skall jag tala om för dig varför vi har fått traditionen att iakttas söndagen och inte arbeta. När Herren överlämnade mysteriet åt lärjungarna tog han brödet, bröt det och gav det åt lärjungarna och sade: *Tag och ät. Detta är min kropp som blir utgiven för er till syndernas förlåtelse. Likaså gav han kalken åt dem och sade: Drick av den alla. Detta är det nya förbundet i mitt blod som blir utgjutet för er och för många till syndernas förlåtelse. Gör detta till min äminnelse* (Mark 13:27–30).

Herrens heliga dag är alltså en äminnelse av Herren. Därför kallas den också Herrens dag såsom den förnämsta av dagarna. Före Herrens lidande kallades den inte så utan den första dagen. På den dagen förberedde Herren en handpenning på uppståndelsen när han skapade världen. Den dagen skänkte han handpenningen på uppståndelsen åt världen och på den dagen befallde han också att de heliga mysterierna skulle firas, som jag sagt. Den dagen blev alltså för oss inledningen till all godhet: skapelsens början, världens början, uppståndelsens början och veckans början och den visar att den heliga Treenigheten är främst i allt.

2. Veckan har sju dagar; sex dagar gav Gud till arbete och en dag gav han oss till bön, vila och befrielse från det onda. Om vi har begått någon synd under de sex dagarna får vi försoning för dem inför Gud på Herrens dag. Gå alltså i tid till Guds kyrka, gå fram till Herren, bekänn dina synder för honom, ångra dig i bön och ett förkrossat hjärta, stanna kvar i den gudomliga och heliga liturgin, uppfyll min önskan så att du inte går före avslutningen. Se hur din Herre delas ut och fördelas och ändå inte förbrukas. Om du har ett rent samvete så kom fram och få del av Herrens kropp och blod. Men om samvetet dömer dig på grund av onda och opassande handlingar skall du avstå från kommunionen tills du har upprättat det på nytt genom omvändelse, var med om bönen och gå inte före avslutningen. Tänk på Judas, förrädaren. Början till hans undergång var att han inte blev kvar med de andra i bönen. När han tagit emot brödet gick han ut först av alla och strax för Satan in i honom och han skyndade att förråda Herren. Om du alltså går ut före avslutningen liknar du Judas. Inte vill du bli dömd tillsammans med Judas på grund av din brådska? Du lider ingen skada genom att stanna. Det finns varken snöhögar eller eld i kyrkan, inte heller något annat farligt. Du behöver tålamod av en enda anledning: att avsluta bönen.

3. Vi firar inte Herrens dag av någon annan anledning än att avstå från arbete och få tid till bön. Om du avstår från arbete men inte går till kyrkan har du inte vunnit något. Tvärtom har du vållat dig en betydlig skada. Många tar emot Herrens dag men inte med samma avsikt. De som fruktar Gud tar emot Herrens dag för att sända upp böner till Gud och få del av den dyra kroppen och det dyra blodet. Men de lättsinniga och vårdslösa tar emot Herrens dag till att få tid till det onda. Sakerna betygar att jag inte ljuger. Gå ut en vanlig dag och du finner ingenting. Gå ut på Herrens dag och du ser somliga spela cittra, andra skrånar och svär, andra sitter och hånar och smädar sin nästa, andra ställer upp till kamp och hetsar de ena mot de andra, andra planerar något ont. Nämn cittra och dans så löper alla dit. Härolden kallar till kyrkan men alla skyller på hinder och oförmåga. Det kommer en klang från en cittra eller en flöjt eller dansare – dit rusar alla som om de hade vingar.

Vad får de se som går till kyrkan? Jag säger att det är Herren Kristus som vilar på det heliga bordet medan seraferna sjunger sitt trefaldiga heliga, den heliga Anden är närvarande och upplyser, profeten och konungen David lovsjunger, den välsignade aposteln Paulus ger den lämpliga undervisningen som alla lyssnar på. Där är änglarnas lovsång, det oupphörliga halleluja, evangeliets ord, Herrens bud, de heliga biskoparnas och presbyterernas förmaningar och uppmantran. Allt är andligt, allt är himmelskt, allt hör till frälsningen och riket.

Vad ser de som ränner till teatrarna? Oanständiga kvinnor, djävulska sånger, ord fyllda av vidrighet och tuktlöshet, dansande kvinnor eller snarare besatta. Ty vad gör hon som dansar? Ingenting annat än att frivilligt styras av en demon. Likaså slår lutspelaren som en demon med plektron. Dessa föreställningar på teatrarna är helt demoniska, nära undergången, verkligt demoniska tillställningar. Därför är också deras lön ond. Sådant var Herodes gästbud när Herodias kom in och dansade och högg huvudet av Johannes Döparen; och hon fick dödsriket under jorden som arv. De som gillar hennes illfundiga dans får sin lott med henne och domen.

4. Det är nog för er, mina älskade, att ha tid tid för de jordiska tingen under sex dagar och avstå från att göra något ont på Herrens dag. Jag vet många som har sak med varandra och tvistar och säger: Om söndag skall vi ha rättgång. Stackars eländige, du skall bedja på Herrens dag, inte processa. Herrens dag kommer alltså och den som ligger i process lurar på sin nästa hela natten och när gryningen kommer är han rustad mot honom. Denna sed har gripit sig fast hos många så att när de lämnar kyrkan sätter de sig utanför, ofta med presbytern i spetsen för att komma med beskyllningar mot varandra, saker, knytnävar, slag, smädelser och sådant eller något ännu värre. Sedan går de åter in i kyrkan och ser ilsket på varandra och skär tänderna som vilddjur. Ve den presbyter som gör på det sättet eller processar på Herrens dag i stället för att bära fram sina böner till Herren på den föreskrivna tiden.

Om en lekman äter något före avslutningen gör han sig skyldig till dom och straff. Om han tar del av heliga mysterierna efter att ha ätit får han sin del tillsammans med förrädaren Judas. Jag vet många som på den heliga påskdagen förest ätit och sedan kommunicerat. Ve deras själar, särskilt om de har kommit till morgon ålder därför att de i stället för att befria sig från synderna lägger på ännu mera med detta. Också den som är medveten om en ond handling men deltar i kommunionen innan han tvättat bort allt genom boten faller under samma dom. Ju större dagen är, dess större blir synden. Också de som är tadel fria måste vänta till efter avslutningen och kommunicera på det sättet.

Ve dem som spelar cittra eller dansar på Herrens dag, eller processar eller dömer eller arbetar eller svär och besvärjer, därför att de blir dömda till den outsläckliga elden och får sin del med hycklarna. Ty denna dag har getts oss till vila och befrielse från det onda, till bot och frälsning, till vila för daglönare och slavar.

5. *Detta är den dag som Herren har gjort, låt oss jubla och vara glada på den* (Ps 117 [118]:24).

Låt oss inte fröjdas omtöcknade av festande och drickande (Rom 13:13) utan genom att hänge oss åt begrundan av de gudomliga skrifterna. Gud har gett oss denna dag då han började skapa världen och förintade dödens makt och gav den namnet Herrens dag för att vi av vördnad för själva namnet skulle hålla Herrens bud. Daglönaren kommer till ditt hus och tar på sig det arbete som du lägger på honom. Under de sex dagarna vågar han inte sticka upp huvudet och se på solen varifrån den kommer eller vart den går utan den eländige gräver ner sig i ditt arbete, sliter och klagar under svett och möda. Aldrig får han tid att andas ut eller vila, som sagt, utan han väntar på Herrens dag då han får tvätta av sig

smutsen från kroppen. Men många gånger låter du honom inte ens få det. Hur vill du försvara dig, säg mig det!

Det finns de som säger på Herrens dag, när det finns tillfälle att göra gott: "Kom, låt oss hjälpa de fattiga i deras möda" och de vet inte att de syndar ännu mer genom de medel som de vill göra gott med. Vill du hjälpa de fattiga? Stjäl då inte Guds dag utan ge din gärning åt de fattiga som du har fått inkomsterna av. När du gör vad du skall, då ger du hjälp åt de fattiga. Men när dina slavar och daglönare och dina oxar behöver vila, då berövar du dem vilan och ger åt de fattiga. Gud vet vems möda det är. Överträd inte Herrens bud, stjäla inte hans dag, beröva inte dina slavar och daglönare vilan så att du inte skiljs från bönen, inte ställs utanför kyrkan. Ty ingenting är högre än kyrkan, högre än himlen, klarare än solen, mer lysande än månen och stjärnorna, dyrare än hela världen. Jag vet många som låter hela veckan gå utan att de går in i kyrkan, många gånger inte alls. Men om något ont drabbar dem på grund av deras onda gärningar skyller de på Gud och inte sig själva och säger: "Varför lät Gud detta ske?" De vet inte att ju längre de kommer bort från kyrkan dess längre bort från dem kommer Gud såsom också profeten säger: *De som är fjärran från dig går under* (Ps 72 [73]:27).

6. Detta får vara nog, mina älskade, till förmaning och fruktan för många. Om detta inte räcker för att övertyga lyssnarna, så kommer de inte heller att höra på något mer. För den kloke mannen är ett ord nog, men när du gör en utläggning för dåren övertygar du inte hans hjärta ens till döden. Vill du att inte något ont skall drabba dig? Missbruka då inte Herrens dag, avstå från de onda gärningarna, ge tid till bönen, låt din mun vila från ont tal, håll dig till fromma män och tacka Gud tillsammans med dem under lovsång. Det har sagts många gånger att denna dag har getts dig till bön och vila.

Ty detta är den dag som Herren har gett, låt oss jubla och vara glada på den och ära honom som har stått upp på den dagen tillsammans med Fadern och den heliga Anden, nu och alltid och i evigheters evigheter. Amen (PG 86:413–420).

Det är åtskilliga drag som faller i ögonen. Ingenting sägs om den judiska sabbaten, men flera av de förut kända skriftbevisen för Herrens dag läggs fram. Söndagen är nu helt självklar och den är kringgårdad av åtskilliga regler. Men genom alla förmaningar lyser glädje och tacksamhet över Herrens dag. Det skall ges tid åt de heliga mysterierna och de skall firas med rent hjärta. Fasta ingår i beredelsen. Syndabekännelse och avlösning är väsentliga. Även den bäste kan ha råkat begå någon synd under veckan. Gåvorna åt de fattiga är självklara, men det går inte att komma med orena pengar. Det gör den som suger ut sina egna arbetare i stället för att låta dem vara fria på Herrens dag. På 400-talet var flertalet kristna till namnet men många levde som hedningar och för dem blev söndagen "synddagen".

Mot slutet av den patristiska perioden möter vi en framstående encyklopedist, Isidorus av Sevilla, död 636. Han ger också Herrens dag en särskild behandling:

Apostlarna helgade Herrens dag med samma stora högtid därför att vår Återlösare uppstod från de döda på den dagen. Därför fick den heta Herrens dag för att de på den dagen skulle avstå från jordiska sysslor och världsliga lockelser och helt ägna sig åt gudstjänsten. De gav alltså den dagen ära och vördnad på grund av det hopp om vår uppståndelse som vi har på den.

Ty liksom vår Herre Jesus Kristus själv uppstod från de döda på den tredje dagen så hoppas också vi på att uppstå i den sista tiden. Därför står vi också under bönen på Herrens dag som ett tecken på den kommande uppståndelsen. Så gör hela kyrkan som nu lever som främling i dödligheten och väntar i tidens slut på det som är uppvisat i förväg i Jesu Kristi kropp, han som är den förstfödde från de döda.

Sabbaten gavs åt det förra folket för att firas med kroppens vila. Den skulle bli en förebild av vilan, och därför tolkas sabbat som vila. Herrens dag har inte kungjorts för judarna utan för de kristna genom Herrens uppståndelse, och den har sin festlighet därifrån. Den är nämligen den första dagen som blir den åttonde efter den sjunde. Därför finns det en antydning om de båda förbunden i Predikaren, *den ene sju, den andre åtta* (11:2 LXX).

Först gavs det ett sabbatsfirande som kom före de dödas uppståndelse. Det fanns ingen som uppstod utan att dö igen, så att döden inte skulle nå honom (Rom 6:12). När en sådan uppståndelse skett i Herrens kropp för att han som kyrkans huvud skulle gå före med det som kyrkans kropp hoppas på till sist, så följer Herrens dag som firningsdag. Den är den åttonde och den första.

Det är tydligt att denna dag är solenn också i de heliga skrifterna. Den är världens första dag, på den skapades änglarna och på den uppstod Kristus från de döda; på den steg Anden ner från himlen över apostlarna, på den dagen gavs mannat för första gången i öknen. Ty så sade Herren: *Sex dagar kan ni samla manna men på den sjätte dagen dubbelt* (2 Mos 16:26,22). Den sjätte dagen är en beredelsedag som kommer före sabbaten.

Sabbaten är den sjunde dagen och på den följer Herrens dag då mannat föll för första gången från himlen. Därav bör judarna förstå att vår söndag är förmer än sabbaten. Det är angivet redan i det att ingen manna föll på sabbaten för deras skull men på vår söndag då Herren lät det första mannat regna (De ecclesiasticis officiis PL 83:760CD).

I dessa ord av Isidorus sammanfattas det mesta av vad fäderna sagt om Herrens dag. Dagen är motiverad av Kristi uppståndelse, den finns antydd i Skriften, den är förmer än sabbaten därför att det inte bara gäller den kroppsliga vilan utan också den andliga vilan och dessutom föregriper den åttonde – eller den första – dagen de dödas uppståndelse.

Till sist återger vi den sammanfattning som Jean Gaillard gör av sin framställning i artikeln *Dimanche* i *Dictionnaire de la Spiritualité*.

Med många variationer är ämnet *Herrens dag* förknippat med de ledande ideerna i fädernas teologi och med deras tolkning av frälsningshistorien. Från denna allmänna teologi hade "spiritualitetsteologin" ännu inte löst sig, än mindre gjort sig märkbar. Den kristnes personliga förhållande till Gud genom Jesus Kristus är nästan aldrig isolerat från den rörelse som bär kyrkan mot sin Frälsare och sin Gud och inte heller från den totala frälsningsplanen för världen genom korset. Söndagen som institution, firandet varje vecka av Herrens uppståndelse, är på samma gång ett minne av denna frälsningsplan, tillkännagivandet av dess fullbordning på den "åttonde" eviga dagen och det utvalda tillfälle varje vecka då kyrkans lemmars religiösa liv aktualiseras i den eukaristiska gemenskapen. Den kristnes andliga liv finner sin normala ram i firandet av *Herrens dag* och söndagsspiritualiteten är en huvudpunkt i läran om spiritualiteten (*Dictionnaire de la Spiritualité* III, Paris 1957, sp 960).

FÖRKORTNINGAR

CCL	Corpus Christianorum, Series latina
SEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum
CS	Griechische Christliche Schriftsteller
LXX	Septuaginta
PG	Patres graeci, ed Migne
PL	Patres latini, ed Migne
vg	Versio vulgata

Summary

The first Christians were Jews. They observed the Sabbath, but they also celebrated the first day of the week as the day of Christ's resurrection, *the Lord's Day* (Rev 1:10). In the second century, after the definite breach with the Synagogue, the celebration of the first day was regarded both as a characteristic of Christianity and a sign of the new age that had come with Christ, and as an anticipation of the great day of the Lord. Many authors also stressed that a true sabbath is to be a rest from wickedness. Constantine the Great decided that the day be a day of rest for the whole Empire. In the army many Mithras worshippers were to be found, and they accepted the first day as the day of the sun. This fact caused no problem for the Christians, as Christ is called *the sun of righteousness* (Mal 4:2). When the day became a day of rest, several scriptors developed rules for the Lord's day to be properly celebrated.